

Ataerkillik ile Feminizm Kıskaçında Aile: Ailede İktidarın Paylaşımı

İshak Torun¹

Özet

Bu çalışmada eşler arası iktidar paylaşım meselesi sosyoloji ve siyaset bilimi perspektiflerinden incelemektedir. Çalışmanın temel amacı ataerkillik ile radikal feminizmin savlarını diyalojik yöntemle eleştiriye tabi tutarak sürdürülebilir bir aile modelinin oluşturulmasına katkı sunmaktır. Yaklaşım olarak liberal muhafazakârlık benimsenmiş ve ailenin ontolojisini reddeden aşırı görüşlere mesafeli durulmuştur. Çalışmada iktidarın ontolojik olarak bölünemez, ama demokratik olarak paylaşılabilir olduğu iddia edilmektedir. Bu bağlamda “demokratik aile” temel tartışma konusudur. Demokratik aile modeli eşitlikçi talepler ile sürdürülebilir aile için ortak bir zemin teşkil edebilir.

GİRİŞ

Cinsiyetçilik (ataerkillik) ve feminizm, onların gerçekliğinin dışavurumu veya çekilmiş fotoğrafı değildir. Akademik kamuoyu tarafından ideal tipeleştirilmiş kavramlardır. Max Weber’e göre bu ideal tipler sosyal bilimlerin tümü için geçerlidir. Bize analiz kolaylığı sağlayan araçlardır. Kısaca bu kavramları değişmez, dönüşmez ve dokunulmaz olgular olarak değerlendirmemek gerekir.

Ataerkillik ile feminizm zıt olgulardır. Her biri bir diğeriyle bakış açısıyla eleştirildi. Eleştirel analiz olgusal zeminde gerçekleştirildi. Esasen eleştirelilik ile diyalektizm iç içe geçen yöntemlerdir. Binaenaleyh diyalektizm ile eleştirel yöntem bu çalışmanın yöntemleridir. Benimsenen yaklaşım ise liberal muhafazakârlıktır. Araştırmanın postulatları bu yaklaşıma dayanmaktadır.

1 Prof.Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, ishaktorun@ibu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8299-9924

Modernleşmenin etkisine maruz kalan Türkiye gibi Batı dışı toplumlar tam olarak modernleşemedikleri gibi kendileri olarak da kalamadılar. Batıyla ilişki sonucunda melez ve yoz iki insan tipi türedi. İki medeniyet arasındaki ilişki bir sistem / yapı oluşturacak şekilde uyumlu olduğunda melezlik, sistem oluşturmadığında ise yozluk türemektedir. Melezlik, Nilüfer Göle'nin savları ışığında, her iki medeniyetin güçlü yanlarını modellemektedir. Çünkü melezlik zayıf genleri eleyen ontolojiye sahiptir. Yozluk ise iki medeniyetin olumsuz yanlarını ortaya çıkarmaktadır. İkinci tip çarpık, sakat ve anomalidir.

Feminizm ve ataerkillik olguları aslında kendi habituslarında işlevsel ve tutarlıdır. Feminizm, gelişmiş Batılı toplumlarda kadın hakları konusunda onun karşıtlarının bile saygı duyacağı işler yapmıştır. Kazanımları insanlığa mal olmuştur. Onlar sayesinde kadınlara yönelik çok sayıda adaletsizlik düzeltilmiştir. Benzer değerlendirmeyi ataerkillik için yapmak mümkündür. Ataerkillik, geleneksel toplum yapısının işlevsel parçasıdır. Erk sahibi baba, bütün savruluklarına rağmen, çocuk çocuğunu koruyup kollamış, besleyip büyütmüş, onları evlendirmiş ve ev bark sahibi yapmıştır. Onların güvenliği için kendi konforundan vazgeçmiştir. Kendi tüketmediği refah ve konforu çocuklarına temin etmiştir. Sorumluluğun adeta abidevi simgesi olmuştur. Aileyi ayakta tutmak suretiyle belki topluma en büyük katkıyı sağlamıştır.

Ne var ki günümüzde ataerkilliğin habitusu büyük oranda ortadan kalktı. Özellikle gelişmiş toplumlarda ataerkilliğin miadı doldu. Mahrem ailevi ilişkilerin yerini Giddens'in saf ilişkiler dediği arkadaşlık ilişkisi aldı (Giddens, 2013: 283). Envanterde var olan karı koca ilişkileri de nitelik değiştirdi. Görece arkadaşlık ilişkisine dönüştü. Yapı haline gelen bu ilişki biçimi toplumsal sisteme entegre oldu. Öte yandan aynı genellemeyi modernleşmesi kemale ermemiş üçüncü dünya toplumları için yapmak zordur.

Gelenekselle modernlik arasında sıkışmış üçüncü dünya toplumlarındaki kadın - erkek ilişkilerinin tutarlı bir karakteri yoktur. Geleneksel aile ilişkileri ile modern arkadaşlık ilişkileri iç içe geçmiştir. Belki küresel kültüre entegre olmuş orta tabaka ve üzeri kesimler bu genellemenin dışında tutulabilir. Bu kesimdeki kadın erkek ilişkilerinin gelişmiş Batılı toplumlarınkine benzediği söylenebilir. Ama çoğunluktaki kadın - erkek ilişkileri karma / kırma bir yapıya sahiptir. Bu toplumlarda değişme ivmesi yüksektir. İstikrarsızlık adeta istikrar kazanmıştır. Ortaya çıkan kültürel şok ve boşluklar toplumu kimlik krizine sokmuştur.

Kadınlar sanayileşmeyle birlikte yoğun bir şekilde çalışma hayatına katıldılar. Yüklendikleri sorumluluklar eskisinden bile arttı. Nitekim feminizm

modern kadınların eşitlik mücadelesi olarak başladı. Artan sorumluluk kadınlar tarafından artık sineye çekilmemektedir. Benzer değerlendirmeyi erkekler için de yapmak mümkündür. Onlar da rol karmaşasına düşmüşlerdir. Bazı erkekler her iki medeniyetin kendine tanıdığı hakları istiyor. Bazıları ise geleneksel ve modern sorumlulukların her ikisini birden yerine getirdiğinden şikâyet ediyor. Kadın partnerlerinin ise geleneksel normlardan ve modern normlardan doğan haklarını birlikte talep etmesine tepki gösteriyor. Rol karmaşası aile içi dengeleri alt üst etmektedir.

Günümüzde eşler arası çatışmanın belki en önemli başlığı iktidar paylaşımıyla ilgilidir. Binaenaleyh ailedeki iktidar paylaşımı bu çalışmanın odağını oluşturmaktadır. Bize göre iktidar ontolojik olarak bölünemez, ama demokratik olarak paylaşılabilir. Bu, ancak ataerkilliğe ve feminizme teslim olmadan hayata geçirilmesi gereken bir düşüncedir. Çözüm iki tarafın eleştirilerini dikkate almak, ama iki tarafa da teslim olmamaktır.

Aşağıda önce aile, feminizm, ataerkillik ve iktidar kavramları ele alındı. Bu kavramlar çerçevesinde ailede iktidarın paylaşımı Sonuç ve Değerlendirme başlığında tartışıldı. Öneriler sunuldu. Aile içi iktidar paylaşımının siyaset bilimi ve sosyolojinin bakış açılarıyla incelenmesi bu çalışmanın özgünüdür.

1. Geçmişten Günümüze Aile

Aile kavramının yaygın kullanımı çekirdek aile tipine gönderme yapmaktadır. Çekirdek aile toplumsal sistemin güçlü bir alt sistemidir. Anne, baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşmaktadır. Küçük aile olarak da adlandırılmaktadır. Bu bağlamda aile iki karşı cinsin biyolojik, psikolojik, ekonomik ve sosyal bakımdan hayatı paylaşmak, çocuk yapmak ve çocuk yetiştirmek işlevlerini görmek üzere ortaya çıkmış bir kurumdur (Özkalp: 1995:102). Çekirdek aile modern toplumla işlevsel bütünleşme içindedir.

Aile içi ilişkiler mahrem / birincil ilişkiler niteliğine sahiptir². Dolayısıyla aile birincil gruptur. Ferdinand Tönnies'in betimlediği çerçevede cemaattir (Gezgin, 1990 ve Torun, 2020:84). Mahrem / birincil ilişki, aileyi alternatif gruplardan ayıran temel özelliktir. Birincil ilişki çıkara veya resmi zorunluluğa dayalı olmayan, yani samimi, hasbi dostluk ilişkilerini ima eder. Sivil toplum örgütleri kamusal alanda, çıkar grupları ekonomik kamusal alanda ve siyasal gruplar siyasal kamusal alanda etkinlik gösterir. Aile ise özel / mahrem kamusal alanda etkinlik gösterir.

2 Antony Giddens (2013:279 vd) aile ilişkilerini kategorik olarak mahrem ilişkiler başlığı altında inceler.

Aile, Tönnies'in düşünceleri bağlamında cemaatin bir türüdür. Ama çekirdek aile geleneksel cemaatten hacim ve işlev olarak oldukça küçük ve güdüktür. Modernleşme süreci geleneksel cemaatleri dönüştürdü. Dönüştüremediklerini de değiştirdi. Günümüz köyleri, mahalleri, aşiretleri, cemaat ve tarikatları geleneksel modellerine benzetmek oldukça zordur (Torun,2020:84-85). Geleneksel dönemde dini etkinlikler, ekonomik faaliyetler, eğitim, boş zamanları değerlendirme gibi işlevlerin tümü ailede gerçekleşmekteydi. Bu işlevlerin önemli kısmı kamusal kurumlara geçti. Sadece cinsellik, aşk, anne babalık, akrabalık ve hısımlık, çocuk yapmak ve yetiştirmek gibi mahrem işlevler çekirdek aile bünyesinde kaldı. Betimlenen bu işlevler de süreç içinde giderek küçülüp azalmaktadır.

Giddens'e göre geleneksel dönem geniş ailesinde evlenmeyi motive eden etken miras ile işgücüyüdü (Giddens, 2013:282). Evlenenlerin tercihi önemli değildi. Görücü usulü söz konusuydu. Tercihe konu olabilecek seçeneklerin sayısı da azdı. Adaylar arasında tercihe şayan farklılıklar da yoktu. Herkes sosyal, ekonomik, kültürel ve gelir olarak nerdeyse birbirinin aynıydı. Modern çekirdek aile ise iki tarafın özgür tercihleriyle kurulmaktadır. Çünkü modern toplum sayı ve nitelik olarak farklılardan oluşan bir toplumdur.

Çekirdek ailede evlenen taraflardan biri erkek diğeri ise kadındır. Ailevi ilişki ömür boyu, hatta ebediyen sürecek bir ilişkiyi betimlemektedir. Evliliği karşılıklı romantik duygular ve cinsel cazibe motive etmektedir. Çekirdek aile tarihsel ve mekânsal olarak ilk defa 18.yy İngiltere'sinde ortaya çıkmıştır (Giddens, 2013:282). Bu, İngiltere'nin ilk endüstrileşen / modernleşen ülke olmasıyla ilgilidir.

Talcot Parsons'a göre çekirdek ailenin iki toplumsal işlevi vardır (Akt. Giddens, 2013:279): Birincisi psikolojik (ve biyolojik) duyguların dengelenmesi, ikincisi ise çocukların toplumun kurallarına göre sosyalleştirilmesidir. Bunlar sağlıklı bir toplumsal yapının vazgeçilmezleridir. Parsons gibi işlevselciler, pozitivist bilim geleneği doğrultusunda, aileye tabiat yasaları türünden ontolojik gerçeklik atfetmektedirler. Bu ise ailenin dogmalaşmasına sebep olmuştur. Çatışma kuramcıları aileyi kapitalist düzenin en büyük payandası olarak görmüşler ve onun kökten değiştirilmesini, hatta yok edilmesini savunmuşlardır. Etkileşimci kuramcılar ise orta yolu tutmuşlardır. Onlar liberaldir. Ailenin varlığını kabul etmektedirler. Çünkü özel mülkiyet ancak aileyle birlikte var olabilir. Ancak onlar ailenin tedrici olarak değiştiğine inanırlar. Binaenaleyh aile sadece zamanla değişmez, aynı zamanda toplumdaki topluma da değişmektedir.

Modern çekirdek ailenin yapısal değişiminde milat 1960 konjonktürüdür. Bunda eşitlikçi ideolojiler ile feminist hareketlerinin baskın etkisi vardır.

Çekirdek ailenin tarihsel / olgusal değişimi esas itibariyle bu dinamiklerle ilgilidir. Bu yapısal dönüşümü ivmelendiren etken 1970’lerde ekonomide başlayıp, 1990 yıllardan itibaren ivme kazanan küreselleşme / enformasyon devrimidir³. Geldiğimiz noktada, milenyumun ilk çeyreğinde, ailenin değişimiyle birlikte çözülmesini de konuşmaktayız. Çünkü aileyi var eden normlar, aile içi mahrem ilişkiler ve ailenin temel işlevleri işlevsizleşmektedir. Kültürel hegemonya kuran radikal feministlere göre ne evlenmek ne çocuk yapmak ne de ailenin kadın ve erkekten oluşma zorunluluğu yoktur.

Devrimsel değişim içinde yaşadığımız çağımızda ailenin temeli olan mahrem ilişkiler değişmektedir. Yerini Giddens’in saf ilişki (veya birliktelik aşkı) dediği biçim almaktadır (Giddens, 2013:283). Bu tip popüler dilde arkadaşlık olarak adlandırılmaktadır. Yine ailenin temel unsurlarından olan erkek ve kadından oluşma ilkeleri de sarsılmış, gay ve lezbiyenlerin de aile kurabileceği savunulmaktadır. Tek ana babalık yaygınlaşmaktadır. Tıbbi teknolojiadaki artış ve zihinsel değişim sonucunda cinselliği mahrem gören, aile dışı yasaklayan normlar da erimeye başlamıştır. Çocuk yapma ideası da değişmektedir. Daha az çocuk ya da çocuksuzluk savunulmaktadır. Evlenme yaşı yükselmekte ve evlenme oranları her geçen gün azalmaktadır. Boşanma oranları ise artmaktadır (Giddens, 2013:282).

2. Ataerkilliğin Karşıtlığında Feminizm

Feminizm, sözcük olarak Latince (Femine) kadın isminden türetilmiştir. Kadın hakları mücadelesini çağrıştıran anlamda kullanılmaktadır (Apelbaum, 2015:155). Süreç içinde sosyal bir hareket, siyasal bir akım ve bir bilimsel kuram olarak şekillenmiştir. Üç biçimde sınıflandırma yapılabilir: İdeolojik temelli sınıflandırma, eşitlik - eşitsizlik temelli sınıflandırma ve süreç temelli sınıflandırma.

2.1. İdeoloji Temelli Sınıflandırma

Feminizmin türleri denince bu sınıflandırma akla gelmektedir. Bunlar temelde liberal feminizm, sosyalist feminizm ve radikal feminizm olmak üzere üç türdür (Pougeyrollas-Cshwebel,2015:158). Kesişimsel feminizm bunlara dördüncü olarak sonradan eklenmiştir. Görüş ve yaklaşım farklarına göre bunlara farklı feminizmleri ilave etmek mümkündür.

2.1.1. Liberal Feminizm

Feminizmin birinci evresine karşılık gelmektedir. Kadınların işte, eğitimde, siyasette, mirasta vb. erkeklerden farklı muamele görmesini,

3 Küreselleşmenin kısa hikayesi için bkz. (Giddens, 2013:83-96).

eşitsizliğe maruz kalmasını eleştiren bir türdür. Betimlenen eşitsizliklerin düzelmesi adına mücadele edilmesi savunulmaktadır.

Liberal sıfat her ne kadar özgürlüğü çağırırsa da esas itibariyle kadınların eşitliğine vurgu yapılmaktadır. Ama kadının fitrat olarak erkekten farklı olduğu kabul edilip, toplumsal düzen ve bir kurum olarak aile reddedilmemektedir. Özel hayatla kamusal hayatın birbirinden ayrıldığı sanayileşme döneminde ortaya çıkmıştır. Ilımlı bir feminizmdir⁴. İhtimamcı feministlerle bir paydada buluşuklarını söylemek yanlış olmaz (Ritzer & stepnisky, 2014:461-462). Sonra gelen feministler ise radikaldir. Onlar toplumsal düzeni, aile ve kadınla ilgili yerleşik bütün kabulleri kökünden sorgulamışlardır.

2.1.2. Sosyalist Feminizm

Marxist siyasi ideolojiye dayanır. Marxistlere göre kadın erkek eşitliğinin sağlanması genel toplumsal eşitliğin sağlanmasına bağlıdır. Yani sosyalist bir düzenin tesis edilmesiyle mümkündür. Bunun için özel mülkiyeti kaldırıp kolektif mülkiyete geçmek gerekir. Onlara göre sosyalist devrim gerçekleşmeden kadın haklarında köklü değişme gerçekleşemez (Pougeyrollas-Cshwebel, 2015:158). Her feminist sosyalist olmalı ve kendini sosyalizm davasına adanmalıdır. Sosyalist feminizm şiddetli eleştirilere muhatap olmuştur. Çünkü sosyalist feminizm kadın haklarını araçsallaştırmış ve hatta istismar etmiştir. Sosyalizm totaliter bir ideolojidir. Bütün totaliter ideolojiler gibi sosyalizmde sadece kendi güç elitlerini özgürleştirecektir. Elitler dışında kalan yaygın halk kesiminin özgürlüklerini ise yok edecektir. Bunun analitiğini elitist siyaset teorisyenleri yapmaktadır.

Sosyalist feminizm toplumsal düzeni, aile kurumunu ve kadın- erkek farklılığını reddetmektedir. Radikaldir. Kadınların kamusal haklarını savundukları doğrudur. Ama esas itibariyle ailedeki kadın erkek eşitliği onların doğrudan ilgilendiği konu değildir. Zaten nihai analizde aileyi kabul etmemektedirler. Hatta kadınlara yönelik eşitsizliğin kökünden kaldırılması ancak ailesiz bir toplumsal düzenin kurulmasına bağlıdır.

2.1.3. Radikal Feminizm

Liberal (ihtimamcı) feministlerden farklı olarak kadınların erkeklerden farklı olduğunu reddederler. Aynı olduğunu savunurlar. Farklılığın genetik nedenlerden değil, kültürel norm ve davranış kalıplarından kaynaklandığını

4 Ilımlılıktan kastımız radikal olmaması, ailenin ve toplumun temel düzenini toptan değiştirmeyi talep etmemesi, mevcut düzende sadece reform talep etmesidir. Ilımlılık bu bağlamda reformizm olarak da adlandırılmaktadır (Pougeyrollas-Cshwebel, 2015:158)

ileri sürerler. Farklılığın sosyalleşmeyle, kültürel aktarımla ortaya çıktığını iddia ederler.

Onlara göre kadınların zayıflığı cinsiyetçi / ataerkil kültürel aktarımdan kaynaklanmaktadır. Kadınlara yönelik cinsiyetçi ayrımın nedeni ataerkil kültürdür. Ataerkillik özgürlük mücadelesiyle yok edilmesi gereken bir düşmandır. Ataerkil kültür kendisini ailenin gerekliliği üzerinden meşrulaştırır. Kadınları aileye ve aileyle ilgili kısıtlayıcılara mahkûm eder. Cinselliği aile şartına bağlar ve çocuk yapmaya indirger. Çocukları doğurup büyütmeyi ve onları terbiye etmeyi kadının sırtına yükler. Dolayısıyla evlenmeye, aileye, çocuk yapmaya, cinselliğin aileyle ilişkilendirilmesine radikal bir şekilde karşı çıkarlar. Sosyalist feministlerle farklı yollardan da olsa aynı kavşakta buluşurlar. Bu sebeple gerçek hayatta radikal feminizmle sosyalist feminizm iç içe geçmiştir. Aradaki farkı ayırt etmek zordur. Radikal feminizm, feminizmin ikinci evresinde şekillenmiştir.

2.1.4. Kesişimsel Feminizm

Post modern düşüncenin feminizmdaki bir nevi yapı sökücü yansımasıdır. Kesişimsel feministler cinsiyetin kadın ve erkek şeklinde sınıflandırılmasını reddederler. Bu sınıflamayı post modern episteminin argümanları ile çürütürler. Michael Foucault'nu nerdeyse bütün hayatı bunun mücadelesiyle geçmiştir. Ona göre cinsiyet iki türe indirgenemez. Homoseksüeller ayrı, müstakil bir cinsiyettir. Feminizm bu türde sınırlarından taşmıştır. Kapsam alanını LGTB+'ciliğe kadar genişletmiştir. Kadın hakları mücadelesini geniş kitlelere mal etme stratejisi onların LGBT+cilikle özdeşleşmelerine sebep olmuştur. Hatta LGBT+ciliğin gölgesinde kaldıkları bile söylenebilir. Bu ittifak feminist mücadele cephesini genişlettiği kadar, feminizm karşıtı cepheyi de genişletmiştir. Muhafazakârlar çocuklarının homoseksüel olma ihtimaliyle feminizme karşı hassas bir tepkiselliğe bürünmektedir.

Öte yandan kesişimsel feministlerin sınırlarını genişletmesi bütünüyle negatif sayılamaz. Nitekim aynı feministler kadın haklarının farklı etnik, coğrafi ve sınıfsal katmanlara göre değiştiğini savunmuşlardır. Ana akım feminizmi gelişmiş Batılı ülkelerde yaşayan beyaz orta tabakadan kadın sorunlarını referans alıyor olmakla itham etmişlerdir. Siyahi kadınların, alt orta sosyo-ekonomik kesimden kadınların, gelişmemiş ülke yoksul kadınlarının sorunları gelişmiş beyaz orta tabaka kadın sorunlarıyla aynı olmadığını ileri sürmüşlerdir. Yoksul ülke kadınları için iş bulmak, çocuklarına ekmek götürmek elde edecekleri kadın haklarından daha önemlidir. Yine alt sosyal tabakada, siyahilerin yaşadığı gettolarda yaşayan kadınlar için bir işi olan, akşam eve gelen, eve ekmek getiren, çocuklarıyla ilgilenen, alkolik olmayan,

karısına şiddet uygulamayan bir erkeğe sahip olmak onlar için feminel haklardan daha önemlidir. Aynı genellemeyi mülteci ve sığınmacı kadınlar için yapmak mümkündür.

2.2. Eşitlik- Eşitsizlik Temelinde Sınıflandırma

Erkekle kadının farklı olduğunu savunan yaklaşım ile aynı olduğunu savunan yaklaşım olmak üzere iki türü vardır. Birincisi ihtimamcı feminizm, ikincisi ise özgürlükçü feminizm olarak adlandırılmaktadır.

2.2.1. İhtimamcı Feminizm

İhtimamcı feminizmde Carol Gilligan'ın katkıları öne çıkmaktadır. Kültürel feminizm olarak da adlandırılır. Cinsiyetçilerle olduğu kadar radikal feministlerle de zıtlık içindedirler. Radikal feministler kadınlarla erkekler arasındaki eşitsizlikçe vurgu yaparken, ihtimamcılar farklılığa vurgu yaparlar. Cinsiyetçiler adalet etiğiyle, kültürel feministler ise ihtimam etiğiyle öne çıkarlar (Ritzer & stepnisky, 2014:452-453, 457 ve Marchall, 240).

İhtimamcılar kadınlarla erkeklerin farklı olduğu kabul ederler. Toplumsal düzene radikal eleştiriler yöneltmezler. Nazik, naif ve merhametli olduğundan hareketle kadınların haklarına ihtimam gösterilmesi, onlar lehinde pozitif ayrımcılık yapılmasını isterler. Eğitimde, siyasette ve iş hayatında kadınlara belli kotalar ayrılmasını talep ederler. Sosyal güvende belli avantajların tanınması, zorunlu askerlikten muaf tutulmak gösterilmesi gereken ihtimama birer örnektir.

İhtimamcı feministlere göre kadın erkekten belli noktalarda farklıdır, ama erkekten daha aşağı yaratılışa olduğu doğru değildir. Farklılığın kendine mahsus avantaj ve dezavantajları vardır. Her iki tarafından zayıf ve güçlü yönleri bulunur (Ritzer & stepnisky, 2014:450-452). Mesela erkek yöneticiler daha kararlı, kadın yöneticiler ise daha özenli ve titizdir. Cerrah kadınların risk alma konusundaki çekingenliği onun zayıf tarafını, mükemmeliyetçi olmaları ise güçlü tarafını göstermektedir (Medimagazin 26.10.2022). İhtimamcılarının tutumu, yani farklılığın cinsiyetçilerin elinde kadınların aleyhine bir argümana dönüşmesi özgürlükçü feministler tarafından şiddetle eleştirilmiştir. İhtimamcı feminizm feminizmin birinci ve üçüncü dalgasında öne çıktığı söylenebilir.

2.2.2. Kadın ve Erkeğin Farksızlığını Savunan Feminizm

Özgürlükçü feminizm olarak da adlandırılır. Özgürlükçü feministlerin iddiaları Radikal Feminizm başlığında incelendi. Erkek ile kadının farklılığını

savunanların karşısında yer alırlar. Simone de Beauvoik akımın temayüz etmiş isimlerindendir (Ritzer & stepnisky, 2014:453). Bu yaklaşım göre kadınlar ile erkekler arasındaki genetik farklılık iddiasının bilimsel gerekçeleri yoktur. Farklılıklar biyolojik ontolojiden değil, kültürel aktarımla, sosyalleşmeyle ilgili olarak ortaya çıkmaktadır.

Özgürlükçü feministlere göre kadınla erkek her konuda eşittir. Onlar iki cins arasında mutlak eşitlik iddiasındadırlar. Bundan dolayı kadınların kadınsılıklarını dışa vurmalarını, moda düşkünlüklerini ve gösterişçi tüketimciliklerini yadsıyıp eleştirirler. Kadınlara gösterilen nezaket ayrıcalığını reddederler. Reklam yüzü olarak kullanılmalarına karşı çıkarlar.

Bu akıma mensup kişilerin özgürlükçü olarak adlandırılmaları siyaset biliminin özgürlük – eşitlik dikotomisine uygun düşmemektedir. Özgürlükçü kavramı güçlü olanların özgürlüğünü savunanları imgeler. Liberalizme gönderme yapar. Eşitlikçiler ise eşitliği güçlendirmek adına özgürlüklerin sınırlandırılmasından yana olurlar. Bunların savunuları mutlak eşitlikçi mantaliteye oldukça uygundur. Sosyalizme gönderme yapan bir içeriğe sahiptir. Gerçek hayatta liberallerle sosyalistlerin ittifaklaşması ve sentezlenmesinden sonra eşitlikçilikle özgürlükçülük de birbirinin yerine kullanılır olmuştur. Bu sebeple eşitlikçiliğin ıstılah anlamı tercih edilmiş görünmektedir.

2.3. Gelişim Sürecini Esas Alan Sınıflandırma

Bu sınıflandırma feminizmin tarihsel gelişimini evrelere ayırmaktadır. Bu evreler aynı zamanda yukarıda yapılan türleri de içermektedir. Bu sınıflandırmaya göre feminizmin dört evresi vardır. Bu evreler dalga olarak adlandırılmaktadır.

2.3.1. Birinci Dalga Feminizm

Kadın hakları aktivistleri ilk olarak kadınların siyasal katılım (oy) hakkına odaklanmıştır. Diğer hakların oy verme hakkıyla daha kolay elde edileceğini varsaymışlardır. Öyle de olmuştur. Kadınlar ABD’de 1920’de, İngiltere’de 1928’de fiilen oy verme hakkı elde etmiştir. Bunu miras, iş ve çalışma, sosyal güvenlik ve diğer hukuksal kazanımlar takip etmiştir (Gömceli, 2023:136).

Sanayileşmeyle birlikte iş hayatı ile aile hayatı birbirinden ayrılmıştır. Geniş aile yapısı hacim ve işlev olarak küçülerek çekirdek aileye dönüşmüştür. Kadınlar evde erkekler ise aile dışında çalışmaya başlamıştır. Ailedeki cinsiyete dayalı bu iş bölümü biçimi geçim zorluğundan dolayı zamanla değişmiş, kadınlar da yoğun bir şekilde iş hayatına dahil olmuştur. İlk sanayileşen ülke (1750 – 1850) olması hasebiyle bu dönüşümün etkileri önce İngiltere’de

görülmüştür. Feminizm de İngiltere’de 1800’lü yılların sonlarında ortaya çıkmıştır. İki büyük dünya savaşı esnasında ise duraklamaya girmiştir.

Kadınlar kamusal alana katıldıkları sanayileşmenin ilk evresinde eşitsiz muamele görmüşlerdir. Eğitimden yararlanmakta, mirastan pay almakta, oy vermekte, eşit işe eşit ücret uygulamasında ve sosyal haklardan yararlanmakta eşitsizliğe maruz kalmıştır. Dolayısıyla eşitlik haklar feminizmi olarak da adlandırılır (Gömececi, 2023:136-137).

İlk dalga feminizm siyasal ve hukuksal düzlemde büyük başarılar elde eder. Ama bu başarılar geçmişten süregelen ataerkil kültür engeline takılır. Elde edilen hakların çoğunluğu kâğıt üzerinde kalır. Hatta kadının ailedeki adaletsiz konumu düzelmekten çok bozulur. Öncekinden bile kötü olur. Kadının çalışma hayatı ve kamusal alandaki yüklendiği sorumluluklar ailedeki sorumluluklarına ilave edilir. Kadın iş hayatında ve kamusal alanda erkeğin yüküne omuz verirken, erkek aile işlerinde kadının yükünü paylaşmamıştır. Buna tepkiyle ikinci dalga feminizm başlamıştır (Taş, 2016:168).

2.3.2. İkinci Dalga Feminizm

İkinci dalga feministler kamusal alandaki kadın hakları mücadelesini özel alana, yani aileye doğru genişlettiler⁵. Kadının ailedeki eşitsiz konumuna odaklandılar. Cinsiyetçi ve negatif ayrımcılığın gerçek sebebinin ataerkil kültür olduğunu söylediler. Kadın haklarının iyileştirilmesi değil, ataerkilliği besleyen kültürel sistemin yok edilmesi gerekir dediler (Taş, 2016:1170-171). Birinci dalganın eşitlik mücadelesi özgürlük mücadelesine döndü. Marxistlerin işçi sınıfına yüklediği anlamı kadına yüklediler. Kişisel alan politiktir sözü bu dalganın mottosu oldu. Bu sebeple özgürlükçü feminizm ya da radikal feminizm olarak adlandırıldı. Özgürlük hareketi bazılarınca Türkçeye kadınların kurtuluş hareketi olarak çevrildi (Gömececi, 2013:137). Bety Friedan, Simon de Beauvoir, Kate Millet ve Shulamith Firestone yazdıkları eserlerle ikinci dalga feminizmin öncüleri olarak anılmışlardır (Gömececi, 2013: 138).

İkinci dalga feminizm 1960-1970’li yıllarda yükselen sol-marxist konjonktürden beslendi (Pougeyrollas-Cshwebel, 2015:158). Onlardan etkilendiği kadar onları da etkiledi. Günümüzde sol siyasetle feminizm birlikte kullanılan, birbirini çağrıştıran kavramlar olarak algılanmaktadır. Solcu ise feministtir, feministse solcudur. Bu, feminizmin başarı hanesine yazılabilir. Ne var ki sol marxist siyasetle entegrasyonu muhafazakârlarda

5 Onların bu tutumu “özel alan politiktir” mottosuyla simgeleşmiştir (Lamoureux , 2015:217 & Pougeyrollas-Cshwebel, 2015:157).

zıt tepkiyi beslemiştir. Marxizmle özdeşliği feminizmin muhafazakârlar nezdinde öteki konumuna düşürmesine sebep olmuştur.

Birinci dalga feministler toplumsal düzeni, liberal ekonomik sistemi ve aile yapısını veri almıştı. Kendisini eşitlik mücadelesiyle sınırlandırmıştı. İhtimamcı tutum izlemişlerdi. Oysa ikinci dalga feministler toplumsal düzeni, o düzen içinde konumlanmış aileyi, ailedeki kadının rol ve sorumluluklarını sorguladılar. Mücadeleyi köle düzenine karşı verilen bir özgürlük mücadelesine büründürdüler. Artık sorgulanan biziatihi ailenin kendisidir. Aile çatısı altında iki karşı cinsin birlikteliğidir. Hatta cinselliğin iki karşı cins arasında olmasıdır. Cinsiyetin iki türden oluşmasıdır. Kadının çocuk doğurması, çocukları yetiştirmesidir. Kısaca kadını aileye rapteden ne varsa hepsi feminizmin öfke kadrajında girmiştir (Gömeceli, 2023:138). Nihilizme varan bu özgürlük mücadelesi dönemin siyasal konjonktürünü yansıtmaktadır.

Romanya'nın Rusya tarafından işgali ve toplumların Sovyet rejimince demir perdeyle çevrenmesi Batılı marxistleri hayal kırıklığına uğratmıştır. Bazılarını liberal, bazılarını ise nihilist yapmıştır. Kimlik dönüşümleri doğası gereği depresiftir. Dönüşüm başarılı olursa iki tarafın iyi yanları öne çıkar. Başarısız olursa iki tarafın kötü yanları öne çıkar. Bu anomik durum marxizmin bir nevi Luther'i olan Antony Gramsci'nin ortaya çıkışını sağlamıştır.

Batılı marxist intelejansiya betimlenen nedenlerle devrim ütopyasını terk etmiştir. Kültürel hegemonya olmadan siyasal hegemonya olmaz demiştir. Bütün enerjilerini akademi, sanat, spor ve kamusal alandaki sivil mücadeleye dönüştürmüşlerdir. Bu mücadele Batılı liberal toplumları değiştirdiği kadar marxistleri de dönüştürmüştür. Diğer ifadeyle bir yandan liberal değerler marxistleşmiş, diğer yandan marxistler liberalleşmiştir. ABD'nin iki ana akımından biri olan liberal demokratlar tam da bu sentezi temsil etmektedir. Radikal feminizm de bu sentezin simgelerinden biridir. Bu habitusta feminizmi savunmak insan haklarını savunmakla özdeş görülmektedir. Feministlik değerler adeta insan hakları standardı haline gelmiştir. Kuşkusuz! Bu, feministler için büyük bir başarıdır. Öte yandan bu ittifak ve eklemlenme feminizmi feministlerin kontrolünden çıkarmıştır. Nitekim LGBT+'nın feminizmle özdeşleşmesine engel olamamışlardır. Gelineen noktada LGBT+'nın gölgesinde kalmışlar, hatta onların değirmenine su taşır pozisyonuna sürüklenmişlerdir.

Sonuçta feminizm aile kurmanın, karı koca arasındaki cinselliğin, çocuk yapmanın, karı koca arasındaki samimi ilişkilerin düşmanı kesilmiştir. Evlilik ve ailenin karşıtı herkesin müttefiki olmuştur. Aile dışı cinsellik normalleşmiş ve sapkınlıkla nitelendirilecek her türlü cinsellik normal hale gelmiştir. Evlilik

ilişkisinin yerini Antony Giddens'in saf ilişki dediği birliktelikler almıştır. Evlenme oranları düşmüş, boşanma oranları artmış, aile dışı cinsellik zina olmaktan çıkmıştır. Aynı cinsler arası cinsellik yaygınlaşmıştır. Tek ebeveynli aileler artmıştır. İkinci dalga feministler bir nevi yıkım ekibi gibi iş görmüştür.

Betimlenen bu konjonktür 1990'larda Sovyetlerin çökmesi sonrasında görece değişmiştir. 1960-1970'li yılların harareti konjonktürü durulmuştur. Marxizm gözden düşmüş, liberalizm yeniden yükselmiştir. Bu konjonktüre bağlı radikal feminizmin de ivmesi azalmıştır. Böylelikle feminizmin üçüncü evresine geçilmiştir.

2.3.3. Üçüncü Dalga Feminizm

Entelektüel yön baskın bir feminizmdir. Akademi dünyasında etkili olmuştur. İkinci dalganın radikalliğine ve siyasallaşmışlığına tepki olarak ortaya çıkmıştır. Aktivist değil, pasifisttir. Özgürlükçü değil, ihtimamcıdır. Post modern / yapı sökümcü epistemolojinin feminizmdeki yansımasıdır (Taş, 2016: 172). Üçüncü dalga feminizmin en önemli kaynaklarından biri sayılan Backlash: The Undeclared War Against American Women (1991) Susan Faludi tarafından kaleme alınmıştır (Gömeçeli, 2023: 138).

1990'lı yıllarda makro ölçekli, tek sebepli ve evrensel yasa peşinde koşan büyük boy kuramların hegemonyası sarsıldı. Bilimsel bilginin özgürlük ve refah getirdiği algısı yıkıldı. Bilimsel bilginin araçsal rasyonaliteye dayandığı anlaşıldı. Bu habitusta üçüncü dalga feministler büyük boy kuramların erkek egemen ve cinsiyetçi bir perspektife sahip olduğunu ileri sürdüler.

Temel savları bütün kadınların bir ideal tipte, belli bir formda kalıplaştırılamazdı. Yine kadının, sosyalistlerin işçi sınıfı gibi evrensel bir kategoride kimikleştirilmesini eleştirdiler. Onlara göre toplumların gelişmişlik düzeyleri, coğrafik özellikleri ve kültürel farklılıklar göz ardı edilmemelidir. Alt tabakadan veya siyahi tenli bir kadınla beyaz tenli orta tabaka kadınların sorunu aynı değildir. Ülkeye, kültüre ve sosyal tabaya göre kadın sorunları birbirinden oldukça farklıdır (Taş, 2016: 171).

Üçüncü dalga feministlere göre özel ve kamusal alandaki sorunlar kadın bakış açısıyla irdelenmelidir. Bu doğrultuda eğitime önem verilmelidir. Onlar kadın kimliğinin evrensel bir kimlik olarak (işçi sınıfı gibi) takdim edilmesini istemezler. Farklılığın altını çizerler. Kadınların sosyal tabakalara, etnik ve kültürel menşelerine göre farklılaştığını, dolayısıyla sorunlarının da farklı olduğunu ileri sürerler. Daha da dikkat çeken bir yön ise sadece kadın haklarıyla değil, eşitsizlik yaratan bütün sorunlarla ilgilenirler (Taş, 2016: 171-172). Bunlara muhafazakarların sapkın olarak kabul ettiği akımlar da dahildir.

2.3.4. Dördüncü Dalga Feminizm

Üçüncü dalga feminizm pasifist ve ihtimamcıdır. Akademik camiayla sınırlı masa başı bir feminizmdir. Kadın hareketlerinde bir duraksamayı simgeler. Bu pozisyon dördüncü dalga ile değişir. Dördüncü dalganın 2010'lar⁶ sonrasında başladığı iddia edilmektedir (Gömeçeli, 2023: 139).

Önceki dalgalarda feminizm olgunlaştı, cephesini genişletti ve hegemonya kurdu. İnsan hakları bildirgelerine girdi. Ulusal mevzuata mal oldu. Ulusal ve uluslararası kuruluşların yaptırım gücünü arkasına aldı. Bunların üzerinde yükselen dördüncü dalga feminizmi ise ilave kazanımlar peşindedir. Dördüncü dalga feminizm sanal ortamda aktivizmle öne çıkmaktadır. Sanal ortamda, sosyal medyada, sanatta ve sinemada örgütlenen ve kitlelere ulaşan bir niteliğe sahiptir. Sanal medyada hızlı bir şekilde örgütlenmekte, mesajlarını hızlı bir şekilde kitlelere ulaştırmaktadır. Genç jenerasyon üzerindeki etkisiyle diğer dalgalardan farklılaşmaktadır. Sanal alemde etkinlik gösterdiği için ulusal baskılardan görece azadedir. Kısaca dördüncü dalga feminizmin önünde duracak bir güç bulunmamaktadır.

Dördüncü dalga feminizm post modern çağın yeni toplumsal hareketleri gibi merkezi ve siyasal angajmanı olmayan a politik hareketlere benzer. 60-70'li yıllardaki gibi siyasal ve ideolojik angajmanları yoktur. Cadde ve sokak hakimiyeti yoktur. Sanal, dijital bir aktivizmdir. Netleşen, bir kalıba dökülebilen bir tipi de değildir. Feminizm dışı diğer özgürlük akımlarıyla iç içe geçmiştir. Çevrecilik ve LGBT+ ile birbirlerine eklenmiştir. Bu ekleniş bir yandan feminizmin etkisini daha geniş kitlelere ulaştırmıştır. Öte yandan LGBT+ başta olmak üzere diğer özgürlük hareketlerinin gölgesinde kalmıştır. Çevrecilik ve LGBT+ ile feminizm belki dünyanın en etkili toplumsal hareketidir. Ama bir gün rüzgâr karşıdan esmeye başlarsa feminizmin bundan tek başına kurtulması zor olabilir. Onların üstüne çöken enkazdan kurtulamayabilir. Şu kadar ki muhafazakârların hazır durumda dijital feminizmle baş etmeleri pek mümkün gözüküyor. Ataerkilliğin olanca ağırlığı altında bu üç müttefike karşı ayakta durması pek olası gözüküyor. Muhafazakârlık, aileyi kurtarmak başlığı altında, feminizme karşı mücadele edebilmek için ataerkilliği reforme etmelidir. Bu, bize ve bu çalışmaya ait bir öngörüdür.

6 Dördüncü dalga henüz kristalize olmamıştır. Gelişme süreci devam etmektedir. Üzerinde akademik mutabakat oluşmamıştır. Yeterince yayın yapılamamıştır. Aktrislerin uğradıkları cinsel istismar ve taciz iddialarının ardı ardına açıklandığı 2012 yılı başlangıç olarak kabul edilmektedir (Guy-Evans ,2024).

3. Feminizm Karşıtlığında Ataerkillik

Ataerkillik, Latince Patriyarka sözcüğünden türetilmiştir. Yunanca Patria (baba) ve archie (iktidar) sözcüklerinden terkip edilmiştir. Sözcük anlamı itibariyle baba egemenliği anlamına gelmektedir (Delphy, 2015, 245-246). Roma ailesi olarak da bilinir (Yüce ve Alpaslan, 2024: 54). Ataerkil aile özel, sivil, ekonomik ve siyasal alanda babanın egemenliğinde bir örgütlenmeyi ifade etmektedir. (Delphy, 2015:245)

Ataerkil ailede babanın egemenliği mutlakdır. Siyaset biliminin diliyle baba mutlak egemendir. Kadın(lar), çocuklar, mal ve emtiya babaya aittir. Baba, mülkü üzerinde mutlak tasarruf yetkisine sahiptir. Kadının konumu harem (mülk) içindeki bir emtiadan farksızdır. Kadını karı olarak alır. İsteddiği zaman boşar. İsterse üstüne başka kadın(lar) alır. Kendi iradesinden başka onu sınırlayacak hiçbir şey yoktur⁷ (Özkalp: 1995:100).

Literatürde modelleştirilen tip Roma ailesidir. Roma ailesinin içinde anne, cariyeye, çocuklar ve köleler bulunmaktadır. Bunun büyükçe modeli senyör malikanesidir. Senyörün egemenliği siyaset biliminde mülk devlet olarak adlandırılmaktadır⁸. Ataerkil ailede ve mülk devletinde iktidar mülkiyet sahipliğinden doğar. İktidarı meşrulaştıran mülktür. Kadınlar, çocuklar, serfler, köleler, arazi ve emtia babaya aittir. Yetkisi sınırsızdır. Mülk sahibi baba olmak mutlak egemenliğinin yegâne kaynağıdır. Dolayısıyla babanın mülkü üzerindeki tasarrufuna ne Tanrı ne de başkası karışabilir. Egemenliğin kaynağı onun iradeyi şahanesidir. Onun iradeyi şahanesi kanunun bizatihi kendisidir. Babanın buyruğu kanundur. Nasıl ki göklerin egemeni Tanrı ise baba da yerdeki mülkün egemenidir. Gök gök tanrıya, yer ise babalara aittir. Tanrılığının büyüklüğü mülkünün genişliği ile çoluk çocuğunun çokluğuyla orantılıdır. Tanrılık yarışında var olabilmek için mülkünü genişletmeye çoluk çocuğun sayısını artırmaya mecburdur. Yayılmak ister. Fütihat ister. Boş bulduğu yerlere taşar, yayılır. Ama kendi mülkünü paylaşmayı sevmez. Tanrılar kıskançtır (Ağaoğulları vd. 1994: 12-15).

Mülkün, bizatihi önemi yoktur. İktidar ürettiği için önemlidir. Çoluk çocuk da öyle! Bilmek gerekir ki bu düzenin mağdurları sadece kadınlar değildir. Köleler, serfler, kadınlar, çocuklar ve reis dışındaki bütün diğer erkekler mağdurdur. Binaenaleyh ataerkil düzenin karakteristiği erkeğin egemenliği değil, egemenliğin mutlak ve otoriter olmasıdır. Siyaset bilimi

7 Ataerkil ailenin kötücül yorumunu Roma ailesine atfedip, Doğu İslam toplumlarındaki ataerkil aileyi ılımlaştırarak farklılaştıranlar bulunmaktadır. Bu bağlamda mutlak iktidara dayanan Roma ailesi aşkın aile, Doğu İslam ailesi ise ılımlı aşkın aile olarak sınıflandırılmaktadır (Nişancı, 2001:7-12).

8 Mülk devleti için bkz (Yıldız, 2014):

jargonuyla söylemek gerekirse egemenlik halkla, hukukla ve Tanrıyla sınırlandırılmamasıdır. Nitekim bu iklimde zaman zaman kadınların iktidar olması otoritenin kötücüllüğünü değiştirmemiştir. Onu belki din ılımlılaştırmıştır. Ama dinin kendisi de onun tarafından değiştirilmiştir.

Ataerkillik tarikattaki şeyhlik, cemaatteki ağalık ve beylik statülerinde konsolide olmuştur. Tarikat şeyhleri ve cemaat liderleri erkil bir babadır. Yani ataerkildir. Onlar, yetkisi şura ve hilafetten almazlar. Tarikat ve cemaat elitlerinin teorik olarak nassa uyma zorunluluğu vardır. Ama onları denetleyecek mekanizmalar yoktur⁹. Tarikattaki en büyük düşman, en sapkın kişi şeyhin sözü üstüne söz söyleyendir. Cemaatteki en lanetli kişi cemaat ağa ve beylerinin otoritesini sorgulayan kişidir. Hiçbir tarikat şeyhi, hiçbir cemaat lideri seçimle gelmez, seçimle gitmez, sapıtıp makamını istismar bile etse asla görevini bırakmaz. Mülk ve iktidar onun babasından kalan mal gibidir. Nitekim öldükten sonra bile kimin iktidar olacağına o karar verir. Bu yapılarda istisnasız saltanat geçerlidir. Hilafet, şura, emaneti ehline vermek ancak menkıbe kitaplarında geçen drama örnekleridir. Hz. Ömer ve Halifeler ise Yunanlı Herkül ile İranlı Rüstem gibi birer masal kahramanıdır.

Ağanın, babanın, şeyhin, ulunun veya reisin merhametli ve hatta adil olması egemenliğin niteliğini değiştirmemektedir. Semavi dinler ataerkilliği yumuşatıp dönüştürmüştür. Ama kendileri de dönüşmüştür. Egemen, daha önce mülk sahipliği üzerinden meşrulaştırdığı mutlak iktidarını artık Tanrı üzerinden meşrulaştırmaktadır. Tanrı güya bunlara al bu mülkü ve benim gibi davran demiştir. Yani benim halifem ol demiştir. İddia budur. Oysa Hz. Ömer o büyük ferasetiyle Tanrı'nın ve Peygamberin halifelığı sıfatını reddetmiştir. Kendisine müminlerin emiri (Müslümanların yöneticisi) denmesini istemiştir. Kendisini ancak Tanrı'nın emir ve nehiylerine nezaret eden görevli olarak addetmiştir. Kendisini emanetçi bilmiştir. Emanetçi olarak konumlandırmıştır. Maiyetindekilere emanetçiliği dayatmıştır (Hadduri, 2000:37-39 & Torun, 2024:36).

Semavi dinler ataerkil otoritenin sahiplik iddia ettiği mal ve servetin, çoluk ve çocuğun gerçek malikinin Allah olduğunu bildirir. Malın, kazancın ve iktidarın kendi akıl, irade ve çalışmasına bağlanmasını şirk addeder. Servetin, iktidarın, çoluğun- çocuğun, kısaca dünyevi olan her şeyin Allah'ın

9 Osmanlı siyasal sistemi de tam bunu modellemektedir. Siyasal düzen İslami hukuka göre tasarlanmıştır. İslam hukuku hiyerarşik olarak padişah tasarruflarının üstünde yer almaktadır. Bu üstünlüğü temsil eden bir makam bile vardır: Şeyhülislam. Ancak Şeyhülislam'a denetleme imkânı verilmemiştir. Kendisine bağlı kolluk kuvveti yoktur. Yetkisi fetva vermekle (içtihat etmekle) sınırlıdır. Kamusal uyumsuzluklarıyla, siyasal ve idari işlerle ilgili örfi idare, bizzat yönetici ve karakol /subaşı yetkilidir. Dolayısıyla idari tasarruflar kadı mahkemesinin denetimi dışındadır.

ihşamı ve emaneti olarak görülmesini ister. Babanın kazancına çoluk çocuğun rızkı gözüyle bakar. Baba ancak kapıları çalan, dileyen, teşebbüs eden kişidir. Mülkün mutlak sahibi Tanrı'dır. Kural koyma, hükmetme yetkisi tanrıya aittir. Baba ancak Tanrının emirlerini emreder, nehiyelerini ise nehyedebilir. Tanrının emirleri yerine kendi yasağını, kanununu, örfünü, irade-i şahanesini geçiremez. Kendi tasarrufları ancak Allah'ın emirlerine çatışmadığı müddet meşru olabilir.

Sultana, babaya ve kocaya Allah'ın emrettiklerini emrettiği sürece itaat edilebilir. Saygı göstermek, onlara iyilik etmek başka bir konudur. Nitekim İslam'da babaya, sağlığında çocukları arasında adaletle hükmetmesi emredilir. Öldükten sonra ise mirasının tümünün başkalarına bağışlaması veya çocuklarından sadece birine bırakması kabul edilmez. Çünkü mülk Allah'ındır. Keza en tepeden en alta kamuya işe alımlarda liyakati esas tutmalıdır. Kendi liyakatsiz yakınlarının iltimasla kamuya yerleştirmek ve ihaleye fesat karıştırmak hıyanettir. Çünkü mülk Allah'a aittir. Bir öğretmenin öğrencileri arasında adaletle davranması, notları adil bir şekilde vermesi bir emirdir. Hak edilen 1 puan bile silinemez veya hak etmiyorsa ötekilere vermediği 1 puan bile ona veremez. Meğerki hakkaniyet duygusuyla hareket etmiş olmasın.

Ataerkil kültürde her erkek kuşkusuz baba adayıdır. Erkin kendine verilmesini diler, bunun hayalini kurar. Hiçbir erkek bu imtiyazdan vazgeçmek istemez. Her ortam ve grubu baba / reis olmak için bir fırsat olarak görür. Bununla birlikte babalık ve reislik çok az erkeğe nasip olur. Çoğunluk herhangi bir baba haremının bir parçası olarak kalır. Ataerkilliğin geçerli olduğu sosyal, siyasal, sivil, ekonomik bütün grup ve ortamlarda bir erkeğin baba olması kuralı (yani ataerkillik) geçerlidir. Bu sistemde kadınların tümü, erkeklerin ise çoğunluğu babanın tahakkümü altında yaşamak zorundadır. Temelde sorun erkeğin egemenliği değildir. Egemenliğin demokratik olmamasıdır.

4. İktidar Nedir, Nerededir ve Bölüşülebilir mi?

İktidar, sözlük anlamı itibarıyla insan ve insanları bir iş yaptırmak üzere sevk ve idare etmek demektir. Max Weber'e göre iktidar bir iş ve emri onun muhatabına istese de istemese de yaptırma yeteneğidir. İktidar kabiliyeti vicdanın ve iradenin iknasını değil, hükmetme ve cebretmeyi içerir.

Geleneksel literatürde iktidar ile kurumsallaşmış siyaset ve dolayısıyla devlet kastedilmektedir. Bunu temel alan kapsayıcı tanımı Robert Dahl yapmıştır: "Siyaset, insanlar arasındaki otorite, iktidar ve egemenlik olgularını içeren ilişkilerin sürekli ve kalıcı bütünüdür" (Akt. Vergin, 2008:143). Öte

yandan iktidarın bu şekilde tanımlaması çağcıl siyaset bilimciler tarafından dar ve sınırlı bulunmuştur. Çünkü bu tanım devlet merkezli olmayan iktidar ilişkileri ile modernlik öncesi devlet tiplerini dışlamaktadır. Oysa siyaset ve iktidar sadece devletin olduğu yerde değil, her yerdedir.

Çağcıl siyaset bilimciler iktidar kavramının iki belirleyici özelliğinde uzlaşmışlardır. Bunlardan birincisi bir grup veya toplumda herkesi bağlayıcı kararların alınması, ikincisi ise alınan kararları grupta cebredecek yönetici bir sınıfın ortaya çıkmasıdır (Vergin, 2008:145). Dolayısıyla toplumun yöneten ve yönetilen şeklinde ayrışmadığı, bağlayıcı karar almaya ihtiyaç duyulmadığı topluluklarda iktidardan veya iktidarın nasıl paylaşılacağından bahsetmek anlamsızdır.

Foucault'ya göre iktidar hep onu reddetme, ona direnme ve onu değiştirme özgürlüğüyle at başı gider. Özgürlüğün olmadığı efendi- köle ilişkisinde ve aile gibi samimi grupta iktidar (siyaset) yoktur. Birbirlerinin çıkarında fani olmuş karı koca arasında, hasbi şeyh mürit ilişkisinde veya bütün samimi dostluk ve kardeşlikte iktidarı (siyaseti) aramak abesle iştigaldir. Çünkü özgürlük bu gruplarda rızaya dayalı olarak veya kahredici zorbalıkla ortadan kalkmaktadır (Akt. Vergin, 2008:149).

Ferdinant Tönnies'in yaklaşımıyla farklılaşmanın minimum düzeyde kaldığı geleneksel toplumda, tarikat ve cemaatte, köyde ve mahallede iktidarı ve siyaseti aramamak gerekir. Çünkü herkesi bağlayacak kararları almaya ve bu kararları uygulamaya ihtiyaç yoktur. Gruplar, homojen cemaat niteliği göstermektedir. Cemaat reisi bir yönetici değil, kanaat önderidir. Yaptırım gücü yoktur. Topluluk arası ilişkiler din kardeşliği, akrabalık, hısımlık, komşuluk, dostluk duygularıyla yürümektedir. Uzlaşmazlıklar da bunlar üzerinden sulha kavuşturulmaktadır. Devlet - iktidar - siyaset topluluğun kültürel, ekonomik, statü, etik, estetik, siyasi ve entelektüel bakımdan farklılaşmasıyla sanayileşme sonrasında ortaya çıkmıştır. Bu süreçte tarikat ve cemaatler, mahalle ve köyler farklılaşarak ikincil gruba dönüştüler. Kamusal alanda çıkara ve resmiyete dayalı ilişkiler baskınlaşırken, samimi ilişkiler özel alana (yani aileye) çekilmiştir. Ne var ki aile işlevlerini zamanla kamusal kurumlara kaptırdı, hacim ve işlev olarak güdükleşti. Enformasyon devriminin yaşandığı günümüzde özel alanın mahrem duvarları şeffaflaştı. Aileyi kamusal alandan ayıran mahremiyet duvarları birer birer yıkılmaktadır. Aileye ait her işlevin tartışmaya açılması daha çok bu devrimsel değişimle ilgilidir.

Karl Schmitt, devlete ait siyasi ilişkilerle samimi ilişkileri birbirinden ayıranlar arasında yer alır. Siyaseti ayrı bir sektör olarak konumlandırır. Ona göre çıkar gruplarında çıkar motivasyonu, siyasi gruplarda husumet

motivasyonu, aile gibi gruplarda ise samimiyet motivasyonu ile hareket edilir. Schmitt'e göre hasbi ve samimi ilişkilerde siyaset (iktidar) aranmaz. Yine de Schmitt'i özgün kılan bu tanımlamalar değildir. İstisnailik / kritiklik denilen kavramlardır. Ona göre kritik (istisnai) kararları kim veriyorsa iktidar odur. Bir kişinin amir, reis, müdür, bakan, dekan olarak adlandırılması onun gerçekte iktidar (yönetici) olduğunu göstermez. Hükmetmek ve iktidar olmak kritik kararları vermekle ilgilidir. Kim kritik kararları veriyorsa iktidar odur. İktidarın kritik kararlarla özdeşleştirilmesi konumuz itibarıyla ufuk açıcıdır. Çünkü onun düşüncesine göre kime aile reisi dendiğinin, riayet makamını kimin temsil ettiğinin önemi yoktur.

İktidarla ilgili diğer önemli belirlememiz onun bölünmezliği, tekliği ve tekelliğiyle ilgilidir. Önce John Boden ve Thomas Hobbes'un ortaya attığı, sonradan Max Weber'in tekâmül ettirdiği görüşe göre devleti devlet yapan özelliklerden birisi iktidarın bölünmezliğidir (Ağaoğulları vd. 1994:20,24,211 & Vergin, 2008:33). Onlara göre iktidarın birkaç merkeze bölündüğü ülkenin devleti devlet değildir. Tabiri avamla bir köyde iki muhtar, bir ilde iki vali ve bir ülkede iki başkan olamaz.

İktidarın bölünmezliği meselesi ailede iktidar bölüşümü tartışmasında dikkate alacağımız önemli ölçütlerden biridir. Öte yandan bu ölçüt iktidarın eşit bölüşümünü vaat eden demokratik sistemle diyaloji içindedir. Çünkü demokratik sistem, eşitlik vaat etmektedir. Bununla birlikte bahse konu eşitlik sosyalistlerin dillendirdiği mutlak eşitlik değildir. Bunların ayırt edilmesi konunun anlaşılması için zorunludur.

Siyasal sistemler, basit sınıflamayla, otoriter ve demokratik olmak üzere ikiye ayrılır. İktidarın halkın elinde, halk için, halk tarafından kullanılıp kullanılmaması siyasal sistemi demokratik veya otokratik yapmaktadır. Demokratik sistemde bağlayıcı kararlar halk tarafından alınmakta ve alınan kararlar halk adına onun temsilcileri aracılığıyla yürütülmektedir (Torun, 2014: 20-21).

Demokratik sistem karar alma süreçlerine eşit katılım ve iktidarın halkın temsilcileri eliyle yürütülmesini içerir. Bu sebeple eşitlikçidir. Ancak eşitlikçilikten iktidar temsilinin yarı yarıya bölüşülebileceği veya iktidarın ikiye ayrılabilmesi çıkarılamaz. İktidar makamı otoriter sistemde de demokratik sistemde de taktır. Ama demokratik sistemde kararları halk almakta, kararlar halk adına ve halkın temsilcileri eliyle yürütülmektedir. Bu mantığın aileye, ailedeki iktidarın bölüşümüne uyarlanması konunun anlaşılması için gereklidir. Binaenaleyh demokratik aile, aileyle ilgili kararların eşit katılımı alınacağını varsayar. Bilinmeli ki demokratik bir şekilde alınan kararların aile tüzel kişiliği adına erkek veya kadından biri tarafından yürütülmesi

demokrasiye aykırı değildir. Yani riyaset makamı kadın ve erkek tarafından ortaklaşa temsil edilemez. Bu, yukarıda betimlediğimiz üzere, iktidarın ontolojisine aykırıdır. Riyaset makamının eş başkanlarla yürütüleceği iddiası, hatta iktidar makamının bizatihi gereksiz olduğu iddiası demokratlara ait değil, sosyalistlere ve anarşistlere aittir.

Sonuçta iktidar makamı tektir, bölünemez. Demokratik olmak bu durumu değiştirmez. Onu ya erkek temsil eder ya da kadın.

5. Ailede İktidarın Bölüşümü

Ataerkillik aile dâhil ekonomik, sivil ve siyasal kamusal alanda erkek egemenliğini, erkeklerin her durumda belirleyiciliğini, kadınların ise ikincil planda kalmasını talep eder (Delphy, 2015:245). Dramatize etmek gerekirse kadın her yerde erkeğin tahakkümü altındadır. Onun ne yapıp edeceği, nasıl yaşayıp yaşamayacağı, neyi benimseyip benimseyeceği erkekler tarafından belirlenir. Ataerkil ailede kadın bir nevi Apherteid rejiminin zencisidir. Bu bakış açısı kısaca cinsiyetçilik olarak adlandırılmakta ve feminizmin karşısında konumlandırılmaktadır.

Kadın evlenince ataerkil babanın egemenliğinden ataerkil kocanın egemenliğine girer. Her durumda çocuklar ve mallarla birlikte bir erkeğe ait haremın parçası olur. Harem içindeki ekonomik metadan farkı yoktur. Erkek onun efendisi ve sahibidir. Ondan her tür yararlanma hakkına sahiptir. Erkek kadının canını, onurunu ve namusunu başkalarından korur. O, kadın için namus cinayeti de işler. Ancak bu onun kadına bizzat verdiği değerden kaynaklanmaz. Haremne / egemenliğine müdahale edildiği için kadını savunur. Nitekim başkasından menettiği zulüm ve kötülüğü kadına kendisi bizzat yapma hakkına sahiptir (Özkalp, 1995: 100 & Ağaoğulları, 1994:12-15). Onu bundan menedecek bir değer ve norm skalası yoktur. İster zulmeder isterse adalet ister merhamet isterse gaddarlık eder.

Yukarıda dramatize ettiğimiz kadının konumu modern toplumda değişmiştir. Ama toplam sorumluluğu değişmemiş, hatta daha da kötüleşmiştir. Ailedeki geleneksel sorumluluğuna kamusal alanda üstlendiği yeni sorumluluklar eklenmiştir. Feministlere göre modern dönemde kadınların sorumluluklarının değişmemesinin sebebi ataerkil toplumsal kültürdür. Ataerkil toplumsal ilişkiler bu kültürün etkisinde realize edilmektedir.

Modernliğin başlangıcında cinsiyetçi iş bölümü söz konusuydu. İş bölümünün gereği olarak kadınlar eve tıklmıştı. Bütün hayatı aile içinde ve evin damı altında geçmeye mahkûm edilmişti. Çocuk doğurur, ev işlerini yapar, çocuklarına bakar ve kocasına hizmet ederdi. İşçi ücretlerinin yetersizliği yüzünden çalışma hayatına itilmiştir. Özellikle Birinci ve İkinci

Dünya savaşları kadınların iş hayatına katılımını hızlandırmıştır. Erkek nüfusunun azalması yüzünden bu durum savaş sonrasında da devam etmiştir. Daha sonra ise kapitalizmin dayattığı tüketimcilik kadınların çalışmaya motive eden başlıca neden olmuştur.

Kadınların çalışması modern toplumların standardı haline gelmiştir. Bu, defacto bir durumdur. Kadınların iş hayatına katılması bütünüyle olumsuz olarak da değerlendirilemez. İş hayatına katılım kadınlara ekonomik özgürlük getirmiştir. Bu kazanımlara oy verme gibi siyasal katılım hakları ilave olmuştur. Kadın haklarının mevzuata girmesi diğer olumlu kazanımlardır. Ne var ki bütün olumlu gelişmelere rağmen kadınların sorumluluklarında eksilme değil, artma olmuştur. Öyle ki! Kadının artan sorumlulukları olumlu gelişmeleri gölgede bırakmıştır. Kadın hem ev dışında çalışmakta hem de evdeki geleneksel rollerini eksiksiz yerine getirmektedir. Kısaca kadınların iş hayatında maruz kaldığı adaletsiz ve eşitsizlikler ailede uğradıkları adaletsizliğin üzerine eklenmiştir.

6. Sonuç, Değerlendirme ve Öneriler

1. Bu çalışmada, eşler arası iktidar paylaşımı incelendi. Feminizmin ve ataerkilliğin savları diyalojik yöntemle eleştiriye tabi tutuldu. Liberal muhafazakârlık çalışmanın yaklaşımı olarak benimsendi. Ailenin ontolojisini yadsıyan feminizmin türlerine ve bunların karşıtı olan ataerkilliğe mesafeli duruldu. İktidarın ontolojik olarak bölünmez, ama demokratik olarak paylaşılabilir olduğu varsayıldı.

2. Günümüz toplumları küreselleşme veya enformasyon devrimi denen köklü bir değişim sürecinden geçmektedir. Ailedeki değişim de bu yapısal değişimin bir tezahürüdür. Dönüşümcü küreselleşmecilerin söylediği gibi değişimin fırsatlarından yararlanmak, marazlarını minimize etmek çıkar yol olarak görünmektedir (Giddens 2013:95-96). Ataerkilliğin ağır günahlardan kurtulmak için küreselleşme rüzgârları bir fırsat olabilir. Rüzgâr aynı zamanda ailenin varlığına da tehdittir.

3. İçerden radikal feministler dışardan sosyalistler erkeğin tahakkümünü defetmek adına iktidarın da ailenin de bizzatı kendisine husumet etmektedirler. Foucault, iktidara mutlak kötülük atfedilmesine karşı çıkar. Ona göre iktidarın kökünden kazanması doğru değildir. Çünkü eşitliği sağlamak adına iktidarı yok etmek tercih ve itiraz imkânını da yok etmek demektir. İktidar, diyalektik bir şekilde özgürlükle birlikte vardır. Kısaca zulmü direnebilmek veya ona başkaldırabilmek iktidarın varlığını gerektirir (Akt. Vergin, 2018:147-149). Foucault'a göre, radikal feministler ile sosyalistlerin ileri sürdüğü erkek partnerin her zaman ve her durumda kadını

ezdiği iddiası da doğru değildir. Ona göre kimin kime tahakküm ettiği tarafların durumuna göre dönüşlülük gösterir (Akt. Vergin, 2018:147).

4. Siyaset biliminde gerçekte kimin iktidar olduğuyla ilgili analizleri elitist siyaset bilimciler yapmıştır (Torun, 2014:11-12). Onlara göre iktidar salt ideallere ve kâğıt üzerinde geçerli normlara indirgenemez. Mesela Karl Schmitt'e göre Hukukun ne dediğinin veya İktidarı görünürde kimin temsil ettiğinin, mührün kimde olduğunun, kime reis, yönetici, müdür, başkan, bakan, dekan dendiğinin önemi yoktur (Torun, 2014:15-28 & Vergin, 2020: 107, 110). Önemli olan kritik (istisnai) kararları kimin verdiğidir. Binaenaleyh erkeğe aile reisi denmesi onu otomatik olarak aile reisi yapmaz¹⁰. Bu, kritik kararları kimin verdiğine bağlıdır. Aile reisinin gerçekte kim olduğuna ancak böyle hükmedilebilir.

5. Ailede kritik kararlar ailedeki kritik durumlarla ilgilidir. Bunlar çocuklarla, dost- akraba – hısım tercihiyle, yerleşim yeri değişikliğiyle ve göç etmekle, ev değiştirmekle, iş değiştirmekle, konut almakla, otomobil almakla, tatile çıkmakla, dayanaklı tüketim mallarıyla ve mobilya almakla ilgilidir. Ailedeki iktidarın kimde olduğunu anlamak için bu kararları kimin verdiğine bakmak gerekir. Pazarlama literatüründe ailede satın alma kararlarında eşlerden hangisinin baskın olduğuyla ilgili bir literatür oluşmuştur.¹¹ Literatürde üç tip satın alma kararı ve dolayısıyla üç tip aile tasnif edilmektedir: Erkek baskın satın alma kararı, kadın baskın satın alma kararı ve müşterek satın alma kararı (Cengiz, 2009:208). Birinci durumda ataerkil aile, ikinci durumda anaerkil aile ve üçüncü durumda ise demokratik aile söz konusudur. Araştırma sonuçları feminist ezberleri bozacak cinstendir. Anlaşılan odur ki her zaman ve zeminde, her durum ve şartta erkeklerin aile reisi olduğu ve kadınları ezdiği iddiası gerçek değildir. Bu, ulusal ve yerel kültür farklılıklarına, gelişmişliğe, gelire, eğitime ve yaşa göre değişiklik göstermektedir.

6. Yapılan araştırmalara göre¹² gelişmiş Batılı ülkelerde, kozmopolit şehirlerde, yüksek sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik kesimlerde, bireyselliğin

10 01.10.2005 yılında A&G araştırma şirketinin “aile reisi kim” başlıklı araştırmasına göre evli kadın katılımcıların % 66,5 aile reisinin erkek olduğunu belirtmiştir. Sözcük kalıplarından çıkan, deklere edilen, görünürlük kazanan aile reisi şüphe yok ki erkektir. Ama satın alma kararlarında kimin baskın olduğuyla ilgili çalışmalar dışı vurulanı teyit etmemektedir. Satın alma kararlarında ya kadınlar tarafından ya da müştereken alınmaktadır. Yani gerçekte aile reisi erkek değildir.

11 Aşağıdaki çalışmalarda konuyla ilgili literatür dökümü yapılmaktadır. Bkz. (Aksoy, 2009; Barletta 2003; Cengiz, 2009; Kitapçı & Dörttyol 2009:333-334; Özdemir,2005; 6-7; Vural ve Güllü, 2017:186).

12 Kadınların satın alma kararları üzerine yapılan pazarlama araştırmalarında Martha Barletta'nın (2003) Marketing to Women adlı eseri temel başvuru kitabı olarak öne çıkmaktadır. Mesela

ve demokratikleşmenin yerleşmiş olduğu gruplarda, kadınların çalışma hayatına yoğunlukla katıldığı ülkelerde satın alma kararları birinci sıklıkta kadınlar tarafından, ikinci sıklıkta müştereken alınmaktadır (Aksoy, 2009; Barletta 2003; Cengiz 2009:209,211; Kitapçı, Dört Yol 2009:333-334; Özdemir,2005; 6-7; Vural ve Güllü, 2017:186). Açık ifadesiyle kadınlar satın alma kararlarında baskınlıkta ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada ise müşterek kararlar yer almaktadır. Binaenaleyh incelenen araştırma evreninde birinci olarak anaerkillik, ikinci olarak demokratik aile yoğunluktadır.

7. Cengiz'in (2009:225-226) Türkiye evreni üzerinde yaptığı araştırmalardan şaşırtıcı sonuçlar çıkmıştır. Araştırmaya göre satın alma kararlarında gençken erkek eş baskın, orta yaşta müşterek kararlar baskın, yaşlı kesimde ise kadınlar baskındır. Yine Ankara ve İzmir gibi kozmopolit şehirlerde kadınlar, Diyarbakır'da erkek baskındır. Trabzon'da ise satın alma kararlarını müştereken alınmaktadır. Yine aynı araştırmada satın alma kararları ile yaş arasında doğru orantı çıkmıştır: Satın alma kararlarında alt gelir grubunda erkekler, üst gelir grubunda kadınlar baskın çıkmıştır. Orta gelir grubunda ise müşterek kararlar söz konusudur. Bu ve buna benzer araştırmalar ailede her durumda erkeğin egemen olduğunu doğrulamıyor, hatta aksini destekliyor. Şu kadar ki daha önce yapılan araştırmalarda satın alma kararlarında erkekler öne çıkmaktaydı (Cengiz, 2009:209). Satın alma kararlarında zaman geçtikçe, yaş ilerledikçe, gelir yükseldikçe, eğitim seviyesi ve kentleşme düzeyi arttıkça kadınlar baskın çıkmaktadır. Orta yaş ve orta gelir grubunda müşterek kararlar baskındır. Trabzon'da müşterek kararların öne çıkması çok şaşırtıcıdır.

8. Konuyla ilgili ABD de çok sayıda araştırma yapılmıştır. Martha Barletta (2003) konuyla ilgili popüler bir isimdir. Ona göre gelişmiş batılı ülkelerde kritik satın alma kararlarını almada kadınların baskınlığı birinci sırada yer almaktadır. Kadın ve erkeğin birlikte (müşterek) karar alma durumu ikinci sırada gelmektedir. Erkeklerin baskın olması durumu ise üçüncü sırada yer almaktadır (Akt Özdemir, 2005:6-7). Nitekim ABD milli gelirinin % 66'sı kadınlardan tarafından var edilmektedir¹³. Başka ifadeyle satın almak kararlarının % 66'sı kadınlar tarafından verilmektedir (Akt. Aksoy,

Özdemir'in (2005) yaptığı tezde Barletta'nın ilgili kitabı periyodik aralıklarla başvuru kaynağı olarak kullanılmıştır.

13 Barletta'ya göre ulusal gelirin % 66'sı kadınlardan tarafından var edilmektedir. Yani alışverişin % 66'sı kadınlar tarafından yapılmaktadır. Kısaca ABD'de satın alma kararlarının çoğunu kadınlar vermektedir (Akt . Aksoy, 05.05.2009). Gelişmişlik düzeyi ve kadınların iş hayatına katılımı arttıkça satın alma kararlarında kadınların baskınlığı artmaktadır (Cengiz, 2009: 211; Vural ve Güllü 2017:186).

05.05.2009). Sonuçta ABD örneğinde satın alma kararlarında erkeklerin baskın olmadığı bariz bir gerçekliktir.

9. Bu çalışmada ailede iktidarın demokratik (eşitlikçi) bir şekilde paylaşılabileceği iddia edilmektedir. Ailede iktidarın demokratik paylaşımı modellenilebilirse ılımlı feministlerle ılımlı muhafazakârların uzlaşması da mümkün olacaktır. Kadın haklarında makul düzeyde iyileşmeyle birlikte aile yapısı da korunacaktır.

Tartışma konusu demokratik ailedir. Demokratik aileyi anlamak, demokratik siyasal sistemi anlamayı gerektirir. Siyasal sistemler demokratik ve otoriter olmak üzere ikiye ayrılır. Bunlar dar anlamda kararların yönetilenler tarafından alındığı demokratik sistemler ve kararların yönetilenler tarafından alınmadığı otoriter sistemler sınıflandırılabilir. Demokrasi yaygın tanımı itibarıyla halkın kendi kendisini yönetmesi demektir. Kendi kendini yönetmek demek kararların halk tarafından alınması, temsilciler eliyle yürütülmesi anlamına gelir. Demokrasi üç özeliği vardır: Birincisi yöneticilerin halk tarafından seçilmesi, ikincisi yasaların halk tarafından veya onun seçtiği temsilciler tarafından kararlaştırılması,¹⁴ üçüncüsü ise yöneticilerin yasalara uyup uymadıklarının mahkemeler tarafından denetlenmesidir. Bu işlevler yasama, yürütme ve yargı olarak kurumlaşmaktadır.

Demokratik aile, aileyle ilgili kararların müştereken alınmasını varsayar. Yürütme (yani aile reisliği) ailenin rızasını alan eş tarafından temsil edilir. Aile reisinin tasarrufları aile tarafından denetlenir. Binaenaleyh demokratik aile kararların demokratik bir şekilde, eşit katılımla alındığı aile biçimidir. Aile reisi, ailede alınan kararlara riayet eder. Aileye karşı sorumlu davranır. Otoriter ailede¹⁵ ise iktidar aile reisinin mülkü gibidir. Aile kararları onun irade-i şahanesine eşittir. İktidar onun ihtiraslarına hizmet eder. Ailede onu tasarruflarını denetleyecek kimse yoktur.

14 Yasaların halk tarafından yapıldığı / yapılması gerektiği iddiası demokrasinin yalnız başına uygulanmasıyla ilgilidir. Oysa çağcıl siyasal sistemler liberalizm ile demokrasinin sentezinden oluşur. Liberal özgürlükler ile temsili demokrasiyi sentezlemektedir. Binaenaleyh çağcıl siyasal sistem liberal demokrasidir. Liberal demokrasilerde ise temel yasalar (anayasal ilkeler) halk (veya meclis) tarafından yapılmaz. Halk (veya meclis) bu temel yasaları şerh edebilir. Bunlardan kanunlar türetebilir. Halkın yetkisi temel yasalardan (anayasal özgürlüklerden) yasa elde etmektedir (Torun, 2024: 18, 25, 66).

Anayasal özgürlükler Kantçı mentaliteyle evrensel adalet ilkelerinden a'priorik olarak devşirilmiştir (Torun, 2024:21). Rousseau mentalitesiyle ise evvel emirde halkın kendi aralarında yaptıkları toplum sözleşmesinden çıkarılır (Torun, 2024:19). Ama her iki durumda da anayasal özgürlükler hazır halk ve onun temsilcileri tarafından yapılmaz. Halk ancak bunları şerh edebilir, bunlardan kanunlar türetebilir.

15 Otoriter aile sadece erkeğin egemenliğiyle sınırlandırılmaz. Pekâlâ, kadın egemen ailenin de otoriter olması mümkündür. Demokrasi aile kararların eşit katılımla alınmasıyla, aile reisinin demokratik meşruiyete sahip olmasıyla ve ortak alınan kararları uygulamasıyla özdeşir.

Demokratik aile tasavvurunda iki sorunun açıklığa kavuşturulması gerekir. Birincisi iktidarın eşit şekilde temsil edilip edilemeyeceği (yani kadın ve erkeğin aynı anda aile reisi olup olamayacağı) sorunu, ikincisi ise kadınların da aile reisi olup olamayacağı sorunudur. Bilmek gerekir ki iktidar makamı tektir, bölünemez. Boden'den, Hobbes'ten Weber'e uzanan süreçte siyaset biliminin hegemonik düşüncesi bu olmuştur. Eş başkanlık olamaz. Reis erkek veya kadındır. Ama bir kişidir. Ne var ki kadının aile reisi olma ihtimali muhafazakârlar¹⁶ tarafından reddedilen bir seçenektir. Dindar muhafazakârlar, erkeğin aile reisi olmasını bir gereklilik olarak görüp kavramlık denen ilkeye dayandırmaktadırlar¹⁷. Bu ilke, cinsiyetçi muhafazakârların aile reisliğiyle ilgili ataerkil töreyi pekiştirmektedir. Çözümlemesi gereken sorunlardan biri de budur.

Erkeğin aile reisi olması ahlaki bir normdur. İdeal bir çıpadır. İdealler tam olarak gerçekleşmez, ancak ona yaklaşılabılır¹⁸. Zaten çoğu zaman otorite boşluğu kadının doldurması gerekli olur. Zorunluluklar ise her zaman ideal ilkeleri ihmal etmeyi meşrulaştırır. Zorunluluk halleri gerçek hayatta hiç de seyrek rastlanan durum değildir.

Aile reisliğinin erkek tarafından temsil edilmesi demokrasiyle mutlaka çelişmesi gerekmez. Bu, demokrasi ile hukuk devleti ilişkisi üzerinden çözümlenebilir. Hukuk devleti ile demokrasi aslında birbiriyle çatışan olgulardır. Farklı orijinlere sahiptirler. Ama bu iki zıt olgunun birlikteliği

16 Muhafazakârlığın kavramsal açıklamaları ile türleri için bkz. (Torun, 2013:183-86)

17 Nisa Suresi'nin 34. Ayetinde geçen kavramlık konusu erkeği aile reisi olarak tanımlayıp erkeğe yönetim yetkisini vermektedir. Bunun nasıl anlaşılması gerektiğiyle ilgili Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tefsirinde yetkin izahlar bulunmaktadır (Kur'an, 2008: 4:34).

18 İlkesel bakımdan İslam'ın öngördüğü yönetim biçimi saltanat değil, hilafettir. Ama dört halife döneminden itibaren Müslümanların devlet düzeyinde yönetim sistemi istisnasız saltanat olmuştur. Bu sistem bir şekilde zorlama yorumlarla meşrulaştırılmıştır. Yine mikro düzeyde toplum gruplarındaki iktidar biçimi sultanlığının mikro düzeydeki görünümüne olan patriarkallık ve patrimonyallıktır. Saltanat ilişkileri en koyu bir şekilde tarikat ve cemaatlerde halen geçerlidir. Bu ortamlar meşruiyeti sorgulanamayacak ağaların, beylerin, şeyhlerin, vekillein, mehdilerin resmi geçidi gibidir. İktidar bunların mülkü gibidir. Öyle ki iktidarlarından öldükten sonra bile vazgeçmezler. Çocuklarına, damatlarına veya kendi seçtikleri kimselere miras bırakırlar. Çıkan hiçbir uyumsuzlukta tarikat ve cemaat elitleri haksız olmaz. Dışlanan hep sıradan insanlar olur. Her biri kaybolan mehdiyi temsil eden ismet sıfatıyla mücehhez vekil mehdi gibidir. Reyleri cerh edilemez kaziye hükmündedir. Hiç yanılmazlar. Asla yaş tahtaya basmazlar. Onların irade-i şahaneleri dinin normlarıyla çatışınca dinin normları tevil edilir, onların ki asıl kabul edilir. Hem mikro hem makro düzeyde şura, emaneti ehline vermek, adaletle hükmetmek normları başların üstünde asılı dururken ataerkilliğin türevleri olan saltanat, şeyhlik, asabiycilik ve ataerkillik bütün kasvetiyle devam eder. Ancak iktidar ellerinden gittiğinde veya hasımlarını eleştirirken şura, emaneti ehline vermek, adaletle hükmetmek, asabiyciliğin kötülükleri akıllarına gelir (Torun, 2020). Eğer bu tiryaki olunmuş sapkınlıklarla din elden gitmiyorsa kadının aile reisi olmasıyla gitmeyecektir! Aslında kaygılandıkları şey kadının aile reisi olması değil, kutsal ritüellerle perdeledikleri müstebit makamlarının elden gitmesidir.

modern siyasal sistemi oluşturmuştur (Torun, 2024:28). Kantçı yaklaşıma göre hukukun anayasal ilkeleri halk tarafından yapılmamıştır. Hatta yapılmamalıdır. Temel hak ve özgürlükler olarak adlandırılan bu ilkeler demokrasi mülâhazasının dışındadır. Meclisin, yöneticilerin ve mahkemelerin bile üzerinde bir kutsallığa sahiptir. Bunlar adaletin evrensel ilkelerinden a’priorik olarak devşirilmiştir (Torun, 2024:47). Birer laik nas niteliğindedir. Hukukun üstünlüğü tam da bunu imgelemektedir. Ancak böylelikle hukuk devleti demokrasinin düşkünlüğüne savabilir, onun popülist taleplerini sınırlandırabilir. Amaç temsili demokrasinin ayağa düşme riskini önlemektir. Kısaca hukukun üstünlüğü olmazsa temsili demokrasiler çoğunluğun despotizmine dönüşür (Torun, 2024:14). Tersi de bir o kadar doğrudur. Demokrasi olmazsa hukukçuların despotik yönetimi ortaya çıkar. Neticede hukuk devleti ile demokrasi birbirlerinin aşırılıklarını sınırlayıp dengeler (Torun, 2024:30-31). Bu şablona meşruti monarşinin analizini ilave etmek gerekir.

Meşruti monarşide devletin başı kraldır. Kral seçimle devletin başına gelmez. Ama hukuk ihdas etme, irade-i şahanesini hukuklaştıramaz¹⁹. Siyasi tasarrufları da hukuka aykırı olamaz. Kanun yapma yetkisi meclise aittir²⁰. Bilmek gerekir ki meşruti monarşiler demokratiktir. Sayıları da demokratik cumhuriyetlerden daha fazladır (Torun, 2014:31-32). Bu bağlamda ailede iktidarı (yani aile reisliğini) erkeğin temsil etmesi, sırf bu yüzden, meşruti monarşinin şartlarının olduğu varsayımıyla, anti demokratik sayılamaz. Nitekim meşruti monarşilerde kralın devlet başkanı olması demokrasiye aykırı değildir. Aynı şeyi erkeğin aile reisi olmasına teşmil edilebilir. Çünkü mesele iktidarı kimin temsil ettiği değil, onun demokratik bir şekilde işleyip işlemediğidir. Şöyle ki aile reisi kendi irade-i şahanesine değil, üstün hukuka tabi olmalıdır. Yani aile ilişkilerinin tabi olduğu ilke, kural ve normlara tabi olmalıdır. İlkelerin yorumu aile reisi tarafından dayatılmamalıdır. Eşit katılımı yorumlanmalıdır. Aile reisi, iktidarı ailenin menfaatine kullanılmalıdır. İlke ve kurallara göre temsil edip etmediği sorgulanabilmelidir. Aile tarafından denetlenebilmelidir. Aksine riyaseti kendi irade-i şahanesine ram kılmış, kendi ihtiraslarına hizmet ettirmiş ve kendisini sorgulanmaz ilan etmiş demektir²¹.

19 Hükümet tasarrufu ile hukuku birbirine karıştırmamak gerekir. Kısaca siyasetçinin veya yürütmenin hukuka aykırı olmayan tasarrufları hukuk değildir. Bu bağlamda örf haline gelmiş padişah yasakları da hukuk değildir (Torun, 2024:9)

20 İngiltere örneği görece farklıdır. Yasa yapma yetkisi meclis ve yargıçlara aittir. Mahkemeler içtihatlarla, içtihadı birleştirme kararlarıyla yasa ihdas ederler. Mahkemelerin içtihatları dışında kalan, orijinal konularla ilgili meclis de yasa çıkarabilir. Diğer monarşik ülkelerdeki yasama, yürütme ve yargı erkekleri ana metinde belirttiğimiz gibidir.

21 İslam dininde sınırsız biat yoktur. Meşru yöneticiye adalet etmek, dini hukuka tabi olmak,

10. Aile samimi / mahrem ilişkiler üzerinde kurumlaşmıştır. Samimiyetini ve mahremiyetini kaybetmiş ilişkiler aile olarak değerlendirilemez. Nitekim siyaset biliminin genel kabullerine göre samimi ilişkilerde iktidarı / siyaseti aramak abesle iştigaldir. İktidar / siyaset ancak farklılaşmış ilişkilerde ve gruplarda aranabilir. Ki bu yerlerde herkesi bağlayacak kararların alınması bir zaruret olarak ortaya çıkmaktadır. Yine kararları almak ve bunları denetlemek cebreden bir yönetim aygıtını zorunlu kılmaktadır. Oysa samimi gruplarda her birey diğerinin çıkarında fani olur. Birine sorumluluklarını hatırlatmaya gerek yoktur. Gönüllülük söz konusudur. Bununla birlikte gerçek hayat gri alanlardan oluşmaktadır. Sorumluluklar denk ve eşitlikçi olarak dağılmaz. Biri diğerinden daha fazla sorumluluk alır. Eksik kalan hep biri tarafından kapatılıp tamamlanır. Ama yükün ağırlığını diğerinin omuzlayacağı günler gelir. Bu konuda dönüşlülük söz konusudur. Bazen biri bazen diğeri fedakârlık gösterir. Sürdürülebilir aile ilişkilerinin belki geneli böyledir. Sahici ve samimi ilişkilerde aile reisliği de cebredici nitelikte değildir. Despotizmin lezzetlerini vermez. Çünkü ailede reisliği kanaat önderliğine tekabül eder. Riyaset ve iktidar semboliktir. Rol ve sorumluluklar geleneğe, ahlaka, vicdana ve duruma göre sınırlanır. Yaptırıma bağlanmış hukuki normlar bulunmaz. Olan kurallara da her zaman uyulmaz. Aile reisliğine ilişkin normlar bir ideal durumu gösterir. Ahlaki sınırları ve ulaşılacak üst sınırları koyar.

11. Yukarıdaki betimleme bir ölçüde İşlevselci yüceltiye dayanmaktadır. Bu yüceltili belirlemeleri Robert Merton'un işlevselciliğiyle ehvenleştirmek gerekir. Şöyke ki klasik işlevselciler konjonktürel dalgaları göz ardı ederler. Oysa gerçek aile ilişkilerinde dalgalanmalar, çatışmalar ve haksızlıklar eksik olmaz. Belki ailede iktidar sorunu bu konjonktürde gündeme gelir. Merton'un ılımlı işlevselciliği burada devreye girer. Ona göre uyum ve ahenk genel kaide, uyumsuzluk ve çatışma ise arizi ve konjonktürelidir (Giddens, 2013: 56). Öyleyse ailedeki iktidar konusuna arizi ve konjonktürel gözüyle bakmak gerekir.

idari tasarruflarında istişare etmek, görev dağıtımında emaneti ehline vermek karşılığında itaat edilir. Aksi halde itaat etme zorunluluğu ortadan kalkar. Betimlenen çerçeveyi belirlemede Nisa Suresi'nin 58. ve 59. ayetleri iyi bir örnektir. Önce adaletle hükmetme ve emaneti ehline verme sorumluluğu zikredilir, sonra yöneticilere itaat etme sorumluluğu yüklenir. Ataerkil zihniyete sahip kişiler Bektaşî fıkralarında olduğu gibi kendi haklarının altını çizip, kendilerine sorumluluk yükleyen normları göz ardı ederler. Kavvamlık ilkesi de bu baptan sayılmalıdır. Erkeğe riyaseti, bu bir haksı, aileyi geçindirip koruyup kollamak karşılığında tanınır. Üçüncü dünyanın yozlaşmış muhafazakârları kadınların erkeklerle birlikte, onun kadar, ailenin geçimini paylaştıklarını görmezden gelirler. Buna karşılık kadının eşitlik veya riyaset talep etmesini tepkiyle karşılarlar. Kadın, ailenin kurulmasında ve geçiminde eşit sorumluluklar yükümlenir. Mirastan eşit pay getirir. Standart haline gelen bu duruma itiraz etmezken, kadının eşitlik talep etmesine şiddetle itiraz ederler. Bu paradoks ancak yozlukla açıklanabilir.

12. Aslında aile içi çatışma ve uyumsuzlukların kamusallaşması, hatta kimlik siyasetine dönüşmesi, hukuki mülhaza ve mütalaaya konu olması uyumsuzlukların yapı haline geldiğine işarettir. Kaldı ki Habermas hukuk devletinin genişlemesini sivil alanın daralması olarak değerlendirmektedir. Aileyle ilgili sorunlara hukukun fazlaca dâhil olmasını olumsuzlamaktadır. Ona göre Batı'da kadın haklarıyla ilgili hukuksal genişlemeler gerçekte kadın haklarında gerilemeye neden olmuştur (Habermas, 2008: 267 & Yükselbaba, 2012: 348-349). Bu bağlamda radikal feministlerin kadın kimliğini siyasallaştırmaları ailenin bizatihi kendisine zarar vermektedir.

13. Sonuçta samimi ve hasbi ailevi ilişkilerde iktidarı aramak veya onu sorunsallaştırmak çok da anlamlı değildir. Ailede iktidarın sorununu siyasallaştırmadan, nazikçe ele almak gerekir. Öte yandan samimi ilişkilerde iktidar olamayacağı iddiası kadının veya taraflardan birinin ezilmediğini, adaletsizliğe maruz kalmadığını göstermez. Ancak sorunu ilişkinin içinden gündeme getirdiğinizde uyum ve ahengi bozabilirsiniz. Muhtemel ki devam eden ilişki kesintiye uğratırsınız. Öte yandan dışardan, soyut olarak, ailede iktidar ilişkilerini ele almak pekâlâ mümkündür. Diğer bir ihtirazı kayıt ise aman bozulmasın diye nitelendirdiğimiz ailedeki uyum ve ahenk zaman zaman konjonktürel dalgalanmalar yaşamaktadır. Bu dalgalanma zamanları çatışma ve hesaplaşma zamanıdır. Bu hesaplaşmaların adaletle sulha kavuşturulmasında iktidarın adil paylaşımının gündeme getirilmesi devam eden ilişkiyi kesintiye uğratma nedeni olmayacaktır. Sonucun sonucunda demokratik aile talebi günümüzde efektif bir ihtiyaçtır. Bu, ılımlı muhafazakârlar ile ılımlı feministlerin reddetmeyecekleri bir çözüm önerisidir.

7. Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A., Köker L., Akal, C. B. (1994). Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı. Ankara: İmge
- Aile Reisi Kim (01.10.2005). A&G Araştırma Şirketi, <http://www.agarastirma.com.tr/ailereisi.asp>, Erş. Tarihi: 01.12.2025
- Aksoy, T. (05.05.2009). Kararları Kim Verir? Kadın mı Erkek mi?. <https://temelaksoy.com/karari-kim-verir-kadin-mi-erkek-mi/> Erş. Tarihi: 01.12.2025
- Apelbaum, E. (2015). Egemenlik. Eleştirel Feminizm Sözlüğü, H. Hırada, F. Lbortie, H. Le Doaere, D. Scotier (Haz.). G. A. Savran (Çev.), Ankara: Dipnot.
- Barletta, M. (2003). Marketing to Women: How to Understand, Reach, and Increase Your Share of the World's Largest Market Segment, Chicago: Dearborn Trade Publishing.
- Barletta, M. (01.01.2003). Kadın Pazarında Başarının Sırrı, Capital, <https://www.capital.com.tr/is-dunyasi/soylesiler/kadin-pazarinda-basarinin-sirri-485121>, Erş. Tarihi: 01.12.2025
- Cengiz, E. (2010). Satın Alma Kararlarında Ailedeki Eşlerin Etkisi Ve Bu Etkiyi Şekillendiren Değişkenler. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 23(1), 207-228.
- Delphy, C. (2015). Patriyarka (Teorileri). Eleştirel Feminizm Sözlüğü, H. Hırada, F. Lbortie, H. Le Doaere, D. Scotier (Haz.). G. A. Savran (Çev.), Ankara: Dipnot. 245-251
- Gezgin, M.F. (1990). Cemaat-Cemiyet Ayrımı ve Ferdinand Tönnies. İçinde: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mehmet Eröz'e Armağan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, (229), 183-201
- Giddens, A. (2013). Sosyoloji. Çev. Cemal Güzel. İstanbul: Kırmızı
- Gömceli, N. (2023). Dördüncü Dalga Feminizm ve 21. Yüzyıl İngiliz (Feminist) Tiyatrosunda Görülen Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme: #Me-Too Örneği. Theatre Academy, 1(2), 135-161.
- Guy-Evans, O. (2024). Sosyolojide Feminist Teori: İndisiya, Tipler ve İlkeler, Smply Psikology, <https://www.simplypsychology.org/feminist-theory-sociology.html> Erş.tarihi: 01.12.2025
- Habermas, J. (2008). Hukuk Devleti ve Demokrasi Arasındaki İçsel İlişki. B. Canatan (Çev.). Hukuk Devleti içinde (s. 259-268). A. R. Çoban, B. Canatan, A. Küçük (Ed.). Ankara: Adres.
- Hadduri, M. (2000). İslam'da Adalet Kavramı. S. Ayaz (Çev.). İstanbul: Yöneliş.
- Kitapçı, O., G. Dört Yol (2009). Tüketici Satın Alma Karar Sürecinde Aile Bireylerinin Etkileri: Kadının Değeri Rolü Sivas Örneğinde Bir Uygulama. Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 18(2). 331-348

- Kur'an-ı Kerim (Hayrettin Karaman, M.Çağrı, İ. K. Dönmez, S. Gümüş, (Çev.). (2020). 7. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı
- Lamoureux, D. (2015). Kamusal /Özel. Eleştirel Feminizm Sözlüğü. H. Hırada, F. Lbortie, H. Le Doaere, D. Scnotier (Haz.). G. A. Savran (Çev.), Ankara: Dipnot. 215-220
- Marshall, G. (2009). "Küreselleşme," Sosyoloji Sözlüğü, Çev. Osman Akınhay ve D. Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları
- Medimagazin (26.10.2022). Kim daha iyi cerrah? Erkekler mi kadınlar mı?. <https://medimagazin.com.tr/guncel/kim-daha-iyi-cerrah-erkekler-mi-kadınlar-mi-102589> erişim tarihi: 01.12.2025
- Nişancı, E. (2001). Geleneksel Patrimonyalizmden Modern Neo Patrimonyalizme: bir Modernleşme Denemesi, İstanbul: Haliç Üniversitesi
- Özdemir, E. (2005). Kadın Tüketicilere Yönelik Pazarlama Stratejileri Ve Bursa İlinde Bir Uygulama. Yayınlanmamış doktora tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkalp, E. (1995). Sosyolojiye Giriş, 8. Baskı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi
- Pougeyrollas-Cshwebel, D. (2015). Feminist Hareketler. Eleştirel Feminizm Sözlüğü. H. Hırada, F. Lbortie, H. Le Doaere, D. Scnotier (Haz.). G. A. Savran (Çev.), Ankara: Dipnot. 155-160
- Ritzer, G, J. Stepnisky (2014). Sosyoloji kuramları, Himmet Hüür (Çev.), Ankara: DEKİ
- Taş, G. (2016). Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri. Akademik Hassasiyetler, 3(5). 163-175
- Torun, İ. (2024). Algısı ve Olgusuyla Hukuk Devleti: Eleştirel Bir Bakış. Ankara: İksad,
- Torun, İ. (2020). Tarikat ve Cemaatlerin Siyasetle İlişkisi. Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 9(17), 83-94.
- Torun, İ. (2014). Türkiye'nin Siyasallaşmış Sosyal Sorunları, Ankara: Nobel
- Köni, H., & Torun, İ. (2013). Muhafazakârlık Olgusu ve Amerika-Türkiye Örneklerinde Dini Muhafazakârlık. Muhafazakar Düşünce Dergisi, 10(38), 181-209.
- Vergin, N. (2018). Siyasetin Sosyolojisi. 9. Baskı. İstanbul: Doğan
- Vural ve Güllü (2017). Ailenin Satın Alma Kararlarında Kadının Rolü Ve Kazak Aileleri Üzerine Kazakistan'da Bir Uygulama. Türk Dünyası Araştırmaları. Cilt: 116 Sayı: 229 Sayfa: 183-198
- Yıldız, Y. (2014). Hukuk Devleti'nin Gelişim Sürecinde Mülk Devleti ve Polis Devletinin Yeri, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt: 15, Sayı: 2, 211-230

Yükselbaba, Ü. (2012). Habermas ve Kamusal Alan: Burjuva Kamusal İlkesinden, İletişimsel Kamusalılığa Geçiş. İstanbul: XII Levha.